

ВЪЗРОЖДЕНСКИЯТ ПРЕДПРИЕМАЧ ХРИСТО АРНАУДОВ

THE REVIVAL ENTREPRENEUR HRISTO ARNAUDOV

Светла АТАНАСОВА
Svetla ATANASOVA

DOI: 10.61836/YCQQ8326

Received: 13.08.2023
Available online: 21.11.2023

Abstract: *The study attempts to construct the personal and professional biography of an entrepreneur from Gabrovo, Hristo Arnaudov. His dynamic and eventful life-story so far remained unsearched and overshadowed by the figure of his eminent father Stancho Arnaudov. For the purposes of this research I have analyzed documents from the museums in Gabrovo and Tarnovo. I have also selected evidence from incunabular books and archive of the Bulgarian Orthodox church. Various scientific publications which are corresponding to the theme are also cited. Hristo Arnaudov's activity is stretching out in many different directions and has many faces. He was managing the family business in Tsarigrad until 1864; he was one of the first establishers of the joint-stock company „Providenie“ in the Turkish capital; a participant in the Great Exhibition of the Works of Industries of All Nations in London; a member of the supervising board of the construction works of the St Stefan church and a warden of the Bulgarian orthodox community, as well as voluntary activity on the publishing of textbooks and a charitable activity in different school organisations. His most famous activity was the translation and publishing of the Laws of the Ottoman Empire in four volumes. After the Liberation Hristo Arnaudov returns to Bulgaria with his family and works in the Sevlievo Court. He became related to the Momchevs – a well-known family from Tarnovo. He passes away in the 1917. The dynamics of the economic and social events from the 50's until 80's of the 19 century are illustrating his hesitations and the well-estimated risk taking, as well as his progress based on experience and knowledge. He was also a participant in the revolutionary initiative of the Tsarigrad's Bulgarians and eventually his activity became part of the concept of economical growth.*

Key words: Hristo Arnaudov, revival entrepreneur, trader, warden, charity-giver, publisher

JEL: N01, N83

Христо Арнаудов е наследник на едноименната възрожденска фамилия от Габрово. Второ поколение търговец и предприемач, той върви уверено по стъпките на известния си родител Станчо Арнаудов. Неговият житейски път не е бил обект на самостоятелно проучване и този факт мотивира настоящата публикация.

Поставените цели и задачи от автора включват систематизиране и анализ на наличната до момента информация, представяне на публикувани извори и нови документи, като крайният резултат е изграждане на професионален и социален профил на възрожденският предприемач.

Направеният историографски преглед локализира отделни епизоди от биографията на Арнаудов и те са свързани предимно с дейността на търговска къща „Станчо Арнаудов и син“ в периода от 1862 – 1863 г. (Stefanova, 1988; Stefanova, 1989). В запазените приписки към старопечатни книги от фонда на Регионален исторически музей – Габрово има също негови послания¹ (Tsoneva, 2015, p. 71). Възрожденският печат изобилства от информация за развитието на църковното и просветното дело в българските земи и изграждането на църковната община в Цариград. В контекста на тези важни исторически събития присъства и името на Христо Арнаудов, като организатор, настоятел и дарител (Tsoneva, 2000, pp. 141–142; Tsoneva, 1995, p. 147).

Кратки сведения за Христо Станчев Арнаудов записва неговият правнук инж. Георги Стоянов Бурмов. Те добавят нови и непознати факти за габровския търговец. Документът се съхранява в Регионален исторически музей – Велико Търново и до момента не е публикуван.² В същия фонд са отложени и търговски документи – облигации на турската държавна железница. Те дават информация за участието на Христо Арнаудов в акционерното дружество, устава, организацията и учредителния капитал. Не са публикувани.³

Христо Арнаудов е роден около 1825 г. в Габрово. Завършва Габровското мъжко взаимно училище през 1842 г. Добре образован и интелигентен младеж, той говори и пише свободно на турски, гръцки и френски език. Бащата Станчо Арнаудов подготвя своя наследник за света на голямата търговия. През 1851 г. Христо посещава Първото световно стопанско изложение в Лондон. В края на 50-те години на XIX в. се задомява. Сключва брак с Мария Тодор Манолу от Казанлък – грамотна и състоятелна госпожица от богато семейство. От този съюз

¹ Изказвам сърдечна благодарност на Даниела Цонева – историк и дългогодишен служител в Регионален исторически музей – Габрово за предоставената информация по темата.

² Регионален исторически музей – Велико Търново (РИМ – ВТ), Инв. № 438 НИ – СпД/ИМ-ВТ НСпФ, 2 листа – Печатни сведения за Христо Станчев Арнаудов, дадени от неговия правнук инж. Георги Стоянов Бурмов. Втората половина на XX в.

³ РИМ – ВТ, Инв. № 1308 НИ-Д/ИМ-ВТ ОФ – Облигация, емисия 1 980 000 за 400 франка. Датирана от 1870 – 1902 г.; РИМ – ВТ, Инв. № 1309 НИ-Д/ИМ-ВТ ОФ – Част от облигация.

през 1860 г. в Цариград се ражда единствената им дъщеря Йорданка.⁴ Христо Арнаудов посещава като слушател лекции в Робърт колеж в периода от 1872 –1873 г. В това начинание той е придружаван от верния си приятел богатият габровски търговец Цанко Дюстабанов (Tsoneva, 2006, p. 169).

Навлиза уверено в семейната търговия през 50-те и 60-те години на XIX в. Габровската търговска къща „Станчо Арнаудов и син“ има клонове във Виена, Цариград и Милано. Бащата остава във Виена. Христо управлява кантората в Цариград, а по-малкият брат Янко в Милано. Дружеството изнася суровини за нуждите на кожарската промишленост и внася манифактура и колониал. През 60-те години на века семейната компания е основен износител на бубено семе и сурова коприна за Италия от северните български земи. Участва в големи сделки с жито и розово масло (Stefanova, 1989, pp. 114–115).

Христо има различна визия за управлението на дружеството от своя баща. В редица случаи между тях възникват разногласия. Синът настоява парите от продажбите да се внасят в кантората в Цариград за улеснение на новите сделки, а бащата нарежда да се превеждат на габровската сметка във Виена, за да са поставени под негов контрол. Христо Арнаудов се намесва и в работата на Янко в Италия. Поддържа редовна кореспонденция с брат си и техният помощник Алеко Крестич от Свищов. Настоява да бъде уведомяван за хода на всяка сделка, за цените и продажбите на бубено семе, за взаимоотношенията с други габровски търговци. Като първороден син и съдружник, той се чувства отговорен за семейната компания. Два пъти седмично Янко Арнаудов му изпраща отчети през Триест и Кюстенджа в Цариград. Самият Христо е твърде прецизен в своята дейност. Редовно съобщава в писмата си до съдружниците за цените на бубеното семе в Цариград, Одрин, Казанлък, Габрово и Елена. Той купува евтино от посредници или производители и продава на високи цени в Италия. Основен принцип за него в търговията е бързото движение на стоки и капитали. Христо настоява габровското семе да се пуска на пазара по текущи цени, а с парите да се купува ново и веднага да се продава. Задържането на големи количества на склад за по-добри времена е опасно и носи загуби. Възрожденският търговец съветва брат си да не се задържат повече от 30 оки семе, защото в търсенето на голяма печалба се губи и сигурната. Неговата стратегия за управление е свързана с премерен риск, минимум загуби и застраховка за бъдещето.

Друга е идеята на Янко Арнаудов и Алеко Крестич. Те търсят високите цени на пазара, продават качествено семе в големи количества, само на избрани богати италиански търговци, като Галони Ди Делфино. Стремят се да създадат мрежа от постоянни клиенти. Отправят искане към Христо да им изпрати 50-60 оки бубено семе. Купуват стока и от други български търговци. Годишните отчети от продажбите в Милано за 1862 г. обаче показват, че стратегията на по-малкия брат

⁴ РИМ – ВТ, Инв. № 438 НИ – СпД/ИМ-ВТ НСПФ, л. 1 – 2.

работи успешно и рискът е оправдан. Италианският клон на дружеството дори прави опит за овладяване на пазарите в Торино (Stefanova, 1989, pp. 114–117).

Христо Арнаудов получава предложение за сътрудничество от италианският търговец Джулиано Винарка през 1862 г. Неговата фирма иска да закупи 200 оки семе по 20 лири оката. Арнаудов решава, че може да приеме предложението само в съдружие и ако количеството на семето е 100 оки по 10 лири. При тези условия той разчита, че ще спечели 100 лири и още веднъж от втората реколта в Италия. Ще участва в сделката със 300-400 лири, а неговият съдружник с 500 лири. Причините за тази предпазливост на габровският търговец може да са различни от недоверие до финансови ограничения – наложени от неговия баща (Stefanova, 1989, p. 117).

Търговската къща „Станчо Арнаудов и син“ изнася през 1863 г. от Габрово чрез Галоне Ди Делфино на италианския пазар 152 800 кг. бубено семе, а за Букурещ 8 750 кг. Трафикът на стоките минава през кантората в Цариград и се насочва към Милано и местните търговци и индустриалци (Stefanova, 1988, pp. 252, 255).

Пестеливостта на Христо е пословична. По-важно в случая е неговото усещане как трябва да изглежда успешният търговец – да притежава добри обноски, приличен външен вид, богата култура и да владее чужди езици. В едно от писмата съветва брат си: „Умно ся донасяй с него (Алеко Крестич) и с секиго и ходи чистичко облечен чи носиш името Арнаудов и бъди субурлия⁵ в работите си и ги прави с разсудок“ (Stefanova, 1989, p. 117).

Подчертаният интерес на Христо Арнаудов към литературна и издателска дейност датират още от 60-те години на века, когато ръководи банкерската къща в Цариград. Според Георги Бурмов, именно те стават причина за упадък на дружеството и обявения фалит през 1864 г.⁶ Вероятно част от капиталите Арнаудов пренасочва в новото начинание.

Габровският предприемач е сред основателите на Търговско парапловно (параходно) дружество „Провидение“ в Цариград за покупка и експлоатация на кораб за нуждите на търговията. Акционерното дружество е „първият сериозен опит“ на цариградските българи преди Освобождението за участие в корабоплаването въобще. Новосъздадената стопанска организация предизвиква широк отзвук във възрожденското общество с нейната структура, конкретни инициативи и последвалите успехи, неуспехи и финансови скандали между акционерите.

„Провидение“ е създадено на 6/18 декември 1862 г. от предприемачите Петър Попов, Илия Дюкмеджиев и братя Карадончови. За негов касиер е определен натрупалият опит в модерната търговия габровец Христо Арнаудов. В края на 1863 г. в касата на дружеството има наличност от 1000 турски лири. Акционерите прилагат европейския опит в управлението. Главната цел на дружеството

⁵ субурлия – търпелив.

⁶ РИМ – ВТ, Инв. № 438 НИ – СпД/ИМ-ВТ НСПФ, л. 1.

е формулирана в устава, а именно закупуване на параход и използването му за търговска дейност. Капиталите се формират чрез продажба на 1 250 акции по 10 турски лири всяка. Ръководството е съставено предимно от българи, въпреки че в следващите години към акционерите се присъединяват и доста турци. Регламентирани са начините на гласуване на акционерите и свикване на Общото събрание. Използвано е модерното счетоводство и отчетност. Най-старите български ценни книжа – акции са отпечатани и разпространявани именно от дружество „Провидение“. Те са подписани от касиера Христо Арнаудов и управителя Петър Попов. През 1863 г. с натрупаните капитали, дружеството успява да закупи от Глазгоу (Великобритания) параход, застрахован от английската осигурителна къща. Собствеността е прехвърлена и под турски флаг параходът „Азис“ извършва няколко рейса в интерес на Османската империя. Въпреки амбициозното начало, проектът не е успешен, защото дружеството дължи на производителя 15 657 английски лири. Продажбата на акциите и печалбите от извършените транспорти не успяват да покрият този огромен разход. Разногласията между акционерите – учредители, взаимните обвинения, търговският фалит на Христо Арнаудов през 1864 г. са само част от поредицата събития, които предвещават края на това прогресивно дело. На 14 април 1865 г. Общото събрание обявява „Провидение“ в несъстоятелност (Roussev, 2015, pp. 581–586; Roussev, 2018). Стопанското начинание, в което участва и Христо Арнаудов има своите горещи привърженици и безмилостни критици сред търговците на Балкапан и богатите българи във Влашко и Молдова. Просъществувалото само две години акционерно дружество „нагледно илюстрира шансовете, но и проблемите пред „модерното“ в българските условия“ (Roussev, 2015, p. 587; Roussev, 2019).

През 70-те години на XIX в. Христо Арнаудов пренасочва капитали и в доходоносната търговия с ценни книжа. Купува облигации на Държавната железопътна компания на Турция в Европа. Свидетелство за това са запазените облигации, ценни книги и купони с лихвоносни точки на габровският търговец във фонда на Търновския музей.⁷

През 1869 г. дружеството на барон Морис фон Хирш получава концесия от Високата порта за строеж на Румелийската железница с австрийски, британски, френски и белгийски капитали. Предвиденото трасе е с дължина 2 500 м и започва от Цариград, преминава през Балканите и градовете Одрин, Пловдив, София, Ниш, като свързва османската столица със Западна Европа. През 1870 г. румелийската железопътна мрежа е изградена частично. Концесията е подновена през 1872 г. Хиршовата компания приключва дейността си през 1875 г. Междувременно османското правителство прави опити за самостоятелно изграждане на отделни железопътни участъци в региона. През 1890 г. барон Хирш продава акциите на румелийската железница на смесена герmano-австрийско-швейцарска група.

⁷ РИМ – ВТ, Инв. № 1308 НИ-Д/ИМ-ВТ ОФ; РИМ – ВТ, Инв. № 1309 НИ-Д/ИМ-ВТ ОФ.

Структурата се променя и открива възможности за нови предприемачи и капитали (Antonova, 2016, p. 15).

Печатните облигации и ценни книжа – собственост на Христо Арнаудов съдържат информация, относно концесионния акт и устава на дружеството на френски език.

В Концесионния акт, чл.15 гласи: „Анонимното дружество ще има право да създава, веднага след своето конституиране, и то във вида /формата/, който изглежда най-полезен за неговите интереси, целия или част от капитала, представляващ надбавката за пробег от 14.000 франка, фиксирана от чл. 9.

Въпреки това концесионерите ще трябва да представят на Правителството преди издаването на концесионерния ферман формата /вида/, който ще са приели. Годишната надбавка /рента/ за пробег /км/ от 14.000 франка е осигурена от държавата.

Годишният километричен наем /надбавка пробег/ от 14,000 франка, осигурен от държавата, трябва да е достатъчен да обслужва лихвите /интересите/ и амортизацията на създадените ценни книжа в представителство на тази надбавка, така че при изтичане на концесията тези ценни книжа, гарантирани от държавата, да бъдат напълно възстановени.

Така създадените от акционерното дружество ценни книжа ще напомнят /упоменават/, че плащането на лихвите и амортизацията ще се извършва директно и без приспадане от какъвто и да е вид от притежателите от страна на Османското правителство, при условията, определени в самите ценни книжа.

Споменаването за това задължение за директно плащане от страна на правителството ще бъде отбелязано /изписано/ върху ценните книжа /облигациите/ и подписано от представител на Високата Порта; върху него ще бъде поставен печатът на Имперското правителство.

Очаквайки своята реализация, така създадените облигации ще трябва да бъдат депозирани в една или няколко банки със седалища /представителства/ в Константинопол, Париж, Лондон или Виена и които ще бъдат предварително договорени от Османското правителство“.⁸

Фирменият устав, в чл. 8 предвижда, наемът от 14 000 хиляди франка годишно и на километър, плащан от Османското правителство, в изпълнение на чл. 9 и чл.15 от концесионния акт, да бъде реализиран от Дружеството под формата на облигации със или без бонуси, и обслужването на лихвите и амортизацията на тези облигации да бъде изключително и пряко грижа на Османското правителство.

Ценните книжа да бъдат подписани от представител на Високата порта и снабдени с печат на Правителството. Плащането на лихвите и на амортизирането

⁸ РИМ – ВТ, Инв. № 1308 НИ-Д/ИМ-ВТ ОФ. – Преводът на отделни текстове от документа от френски на български език е направен от Румяна Павлова – екскурзовод в Регионален исторически музей – Велико Търново.

на тези облигации ще бъде извършвано директно и без никакви удръжки за притежателите им, от Османското правителство, единствено носещо тази отговорност.⁹ Облигациите са отпечатани в Брюксел, в печатницата на Е. Гюйо.¹⁰

Христо Арнаудов и неговото семейство притежават облигация на железопътната компания, емисия 1 980 000 с номинален капитал от 400 франка. Тя е подписана от държавен чиновник в „Константинопол на 5 януари 1870 г.“¹¹

Османското имперско правителство се задължава да плати на приносителя на настоящата облигация годишна лихва от 12 франка, на шестмесечие, на 1-ви април и на 1-ви октомври всяка година, до деня, определен от тегленията за изплащане на капитала. Плащането на лихвите на облигациите и тяхното възстановяване се извършва по избор на приносителя, в Париж във франкове, или в Константинопол, Виена, Франкфурт и Амстердам в текуща валута по курса за деня. Купоните за лихви и изплащането на настоящата собственост не се облагат с данъци или удръжки от какъвто и да било характер от страна на Османското имперско правителство.

Облигациите, които са получили премии се считат за възстановени от плащането, което ще им бъде извършено. Османското правителство се задължава по абсолютен и безусловен начин да плаща шестмесечната лихва и да извършва възстановяването на това задължение без приспадане от какъвто и да е вид, в съответствие с казаното по-горе.¹²

От запазените ценни книжа е видно, че съпругата на Христо Арнаудов – Мария получава бонуси и лихвоносни точки от облигациите през 1877 г., 1892 г. и 1893 г.

Пример в това отношение е Облигация на Османската империя под № 1,627,873 за 400 франка от емисия за 1 980 000 облигации на обща стойност 792 милиона франка, отпечатана на немски, френски и османотурски език. Изплаща се в Париж, Константинопол, Виена, Франкфурт и Амстердам. В оригиналния си вид тя е придружена с 32 купона, всеки на стойност 6 франка. Липсват 13 купона. В средата на първата страница има релефен османски печат. Такива печати има и на втората страница (върху купоните). На гърба на облигацията, в дясното поле има ръкописен надпис с мастило, който гласи: „По мъжъ е Марія Хр. ст. Арнаудова. По баща, Марія Теодоръ Маньолюва отъ Казанлякъ. 63 годишна възврасъ. Севлиево, 1902 год. юлій 22 день“. Облигацията е валидна и носи дивиденди от 1870 г. до 1902 г.

⁹ РИМ – ВТ, Инв. № 1308 НИ-ДИМ-ВТ ОФ; РИМ – ВТ, Инв. № 1309 НИ-ДИМ-ВТ ОФ; – Преводът на отделни текстове от двата документа от френски на български език е направен от Румяна Павлова – екскурзовод в Регионален исторически музей – Велико Търново.

¹⁰ РИМ – ВТ, Инв. № 1309 НИ-ДИМ-ВТ ОФ.

¹¹ РИМ – ВТ, Инв. № 1308 НИ-ДИМ-ВТ ОФ.

¹² РИМ – ВТ, Инв. № 1309 НИ-ДИМ-ВТ ОФ.

В талон № 14 е записано: „Купон за лихва от 6 франка платим от 1 април 1877 г.“ и съответно в талон № 15 „Купон за лихва от 6 франка платим от 1 октомври 1877 г.“ На следващите купони само годината е различна.¹³

Дейността на габровският предприемач е многостранна и трудно може да бъде обхваната във всичките и проявления. Освен в стопанската сфера, той инвестира в политически и духовни проекти. Обединяващо звено във всички начинания е идеята за създаване на независими просветни и религиозни български структури и общества.

Христо Арнаудов влага енергия и капитал в движението за самостоятелна българска църква и конституирането на църковната община в Цариград. Избран е за член на надзорния съвет при строежа на българската църква „Св. Стефан“ и настоятел в църковната община.

През 1858 г. е свикано Общо събрание на цариградските българи за изработване на правилник и устав за управлението на новата българска църква. Формират се две комисии. Първата носи наименованието „Надзирателство“ и се състои от пет члена – Гаврил Кръстевич, Христо и Никола Тъпчилешови, Димитър Гешооглу и Стоян Струмски. Всяка година към комисията се присъединяват още двама представители на търговското и занаятчийското съсловие – избрани с висшегласие помежду си. Единодушно са одобрени Христо Арнаудов и Георги Шишев.

Втората комисия се нарича „Настоятелство“ и се състои от пет члена с търговско звание и още пет представители на еснафите. В първата категория отново попада Христо Арнаудов от Габрово (Researches, 1895, p. 71). Четирима от надзорниците около градежа и благоустройството на храма следят за правилното изразходване на средствата и имат право да преглеждат и подписват всички търговски документи (Tsoneva, 2000, pp. 141–142).

Българската църковна община в Цариград отправя апел към сънародниците си за избор на достойни и честни владици – християни в епархиите, които да служат за нравственото и умствено развитие на народа. Този позив е размножен и разпространен на 20 август 1858 г. Зад идейния му замисъл стоят подписите и имената на цариградските българи, сред които и това на Христо Арнаудов (Tsoneva, 2000, p. 142).

Борбата за независима българска църква вълнува влиятелният габровец и той споделя своите размисли и оценки със своя баща Станчо в запазената търговска кореспонденция. „Народната работа [...] утива като рак на бързей“ категоричен е Христо Арнаудов и тя „ще напредне понеже не ще измениме ни вяра, ни обряди, нито обичаи“¹⁴. Успехът на народното движение е свързан с „постоянство, посто-

¹³ РИМ – ВТ, Инв. № 1308 НИ-ДИМ-ВТ ОФ.

¹⁴ Регионален исторически музей – Габрово (РИМГ) 6019 Инв. № 2002-7– В – Писмо до Станчо Арнаудов в Габрово от Христо С. Арнаудов в Цариград от 23 януари 1861 г.

янство и друго спасение няма¹⁵. Той вярва, че намесата на Великите държави ще съдейства за приемането на Екзархията от Високата порта.¹⁶

Христо Арнаудов е привърженик на еволюционните възгледи за развитието на националния въпрос и политическата ни независимост. Подобно на редица габровски търговци – чиновници на турска служба, той изразява негативно отношение към преминалата бунтовническа чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1868 г. в българските земи. Определя действията и като „нешастна случка“, а самите четници квалифицира като „влашки разбойници“. В писмо от 23 юли 1868 г., адресирано до Христо Тъпчилещов в Цариград, габровският търговец пише: „Благодарение на правителствената деятелност проशीя четвъртък къзанлъшките заптиета и царските войски, които от тука (Габрово) бяха утишле по Балкана, сполучиха разбойниците и до крак ги исбиха и тишината се повърна на мястото си“. В кореспонденцията си Арнаудов разказва за битката на връх Бузлуджа и споменава за десетина души заловени и обесени в Казанлък, Габрово, Търново и Русе (Tsoneva, 2009, p. 41).

През 70-те години на XIX в. възрожденският предприемач насочва своята активност в издателската, книжарската и преводаческата дейност. Безспорно най-голямото му постижение е преводът от турски на български език на „Законите на Османската империя“, отпечатването и финансирането им в три тома в Цариград и четвъртият в Русе. За неговата далновидност съдим от факта, че тяхната гражданско-правна част продължава да действа в българските земи и след 1879 г., до приемането на ново законодателство. Някои разпоредби от османските закони, например в областта на сервитутното право, остават в сила в млада България до 1920 г. Законите на Османската империя се разпространяват от издателството и след Освобождението могат да се открият в библиотеките на известни адвокати по граждански дела и в читалищата.¹⁷

Арнаудов печата и учебна литература. Прави щедри дарения за ученическите гимназиални дружества. В запазена от него приписка в старопечатна книга, скрепена с личен елипсовиден печат се съдържа следния текст: „В знак насърдчаваніе членовете на ученич. Дружество за осъществленіе на предначертаната им цел појертвовах малкіит си дарец“ (Tsoneva, 2015, p. 71).

Родолюбивият българин изпраща като дарение за Девическото училище в Габрово пет книжки на Йоаким Груев „Кратка всеобща история“ от 1858 г. за нуждите на учебния процес. Той е член на настоятелството на списание „Български книжици“ (Tsoneva, 1995, p. 147). В този период негов главен редактор е

¹⁵ РИМГ6019, Инв. № 2002-9-В – Писмо до Станчо Арнаудов в Габрово от Христо С. Арнаудов в Цариград от 13 февруари 1861 г.

¹⁶ РИМГ 6019, Инв. № 2002-5-В – Писмо до Станчо Арнаудов в Габрово от Христо С. Арнаудов в Цариград от 16 януари 1861 г.

¹⁷ РИМ – ВТ, Инв. № 438 НИ – СпДИМ-ВТ НСПФ, л. 1.

Тодор Стоянов Бурмов, а сред най-големите дарители на изданието стоят имената на Христо Арнаудов и братята Евлоги Христо Георгиеви.¹⁸

Христо Арнаудов и Цанко Дюстабанов правят превод от турски на гръцки и български език на Наполеоновия кодекс (Tsoneva, 2006, p. 169).

След Освобождението Арнаудов се прибира в Габрово заедно със семейството си. Получава назначение като председател на Окръжния съд в Севлиево. През 1879 г. дъщерята Йорданка се омъжва за известният търновски гражданин, кмет, търговец и индустриалец Джорджо Момчев (Moskov, 2009, pp. 159–160; Ivanov, 2021, p. 486; Nedeva, 2019, pp. 37–40). В началото на 1900 г. семейството на Христо и Мария Арнаудови се преселват в Търново.¹⁹

Джорджо и Йорданка Момчеви имат дъщеря Теодора. Тя се омъжва за габровският адвокат Стоян Бурмов (племенник на първият министър-председател Тодор Бурмов) и от този брак се ражда първородният син Георги – правнукът на Арнаудови (Atanasova, Harbaliev, 2023, pp. 92–93). Георги Стоянов Бурмов е потомък на три влиятелни възрожденски фамилии от Габрово и Търново – Арнаудови, Момчеви и Бурмови.

Възрожденският предприемач Христо Арнаудов умира в Търново през 1917 г. Неговата съпруга Мария и дъщеря им Йорданка завършват земния си път през 1925 – 1926 г.²⁰ Останала млада вдовица, внучката Теодора Момчева Бурмова се преселва в София заедно със синовете си Георги и Петър.²¹ Преди заминаването им през 1931 г., тя предава архивът на Христо Арнаудов на търновското читалище „Надежда“ в обем от „две конски каруци“.²² Тези документи не са запазени за бъдещите изследователи.

Стопанската и социална дейност на Христо Арнаудов от 50-те до 80-те години на XIX в. нагледно илюстрира различните етапи, през които преминават възрожденските предприемачи от възходите и паденията, в стремеж към премерени рискове и сигурни печалби, до „революционните“ инициативи в практиката и личностното им израстване. Прогресивните идеи на габровският търговец се реализират без съмнение в акционерното дело, банковите операции и книгоиздаването. Той влага енергия и капитали за изграждането на независими просветни и духовни структури, в полза на българите. Споменаването само на тези факти го превръщат от субект в развитието на общността в обект на влияние върху икономическия растеж на Балканите.

¹⁸ РИМ – ВТ, Инв. № 438 НИ – СпД/ИМ-ВТ НСПФ, л. 1.

¹⁹ РИМ – ВТ, Инв. № 438 НИ – СпД/ИМ-ВТ НСПФ, л. 1.

²⁰ РИМ – ВТ, Инв. № 438 НИ – СпД/ИМ-ВТ НСПФ, л. 1.

²¹ РИМ – ВТ, Инв. № 1298 НИ-Д/ИМ-ВТ ОФ – Удостоверение за наследниците на Стоян Бурмов.

²² РИМ – ВТ, Инв. № 438 НИ – СпД/ИМ-ВТ НСПФ, л. 1.

REFERENCES:

Antonova, B. 2016. *Development and modernizing of the traffic signal infrastructure on the Bulgarian lands, 1856–1878*. Abstract of Dissertation for the educational scientific level Doctor of Science (PhD), Sofia University „St Kliment of Ohrid“, p. 36. [Антонова, Б. 2016. *Развитие и модернизация на пътнообществената инфраструктура в българските земи, 1856–1878*. Автореферат за присъждане на ОНС „Доктор“, София: СУ „Св. Климент Охридски“, с. 36].

Atanasova, S. D. Harbaliev, 2023. New Photographs and Documents for Dzhordzho Momchev and his Family from the Depositories of the Regional Museum of History. *Proceedings of the Museum of History – Dryanovo*, vol 2, pp. 87–103. [Атанасова, С. Д., Харбалиев, 2023. Нови снимки и документи за Джорджо Момчев и неговото семейство от фондовете на Търновския музей. *Известия на Исторически музей – Дряново*, т. 2, с. 87–103].

Ivanov. M. 2021. *Against the stream. Bulgarian textile industry, 1800 –1912 г.* Sofia: Ciela. [Иванов, М. 2021. *Срещу течението. Българската текстилна промишленост, 1800–1912 г.* София: Ciela].

Researches of the activity of the first Bulgarian community in Tsarigrad: 1895. *Bulgarian church review*, year 1, book 3, pp. 68–80. [Материали по дейността на първата българска община в Цариград: 1895. *Български църковен преглед*. год. I, кн. 3, с. 68–80].

Moskov, M. 2009. *Chosen pages for the region of Veliko Tarnovo*. Veliko Tarnovo: Abagar. [Москов, М. 2009. *Избрани страници за Великотърновския край*. Велико Търново: Абагар].

Nedeva, T. 2019. *The Mayors of Tarnovo e 1877–2019*. Veliko Tarnovo: Faber. [Недева, Т. 2019. *Търновските кметове 1877 – 2019*. Велико Търново: Фабер].

Roussev, I. 2015. *The Commercial Modernization during the Bulgarian National Revival period (18th–19th) as a culture and as a practice. Research and source*. Veliko Tarnovo: Rovita. [Русев, И. 2015. *Търговската модерност на Българското Възраждане като култура и практика. Изследване и извори*. Велико Търново: Ровита].

Roussev, I. 2018. The Commercial Law Institutes during the Bulgarian National Revival Period – between the Traditions and the Modernity. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 3, pp. 9–22. [Русев, И. 2018. Търговско-правните институти през епохата на Българското възраждане – между традициите и модерността. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, т. 3, с. 9–22].

Roussev, I. 2019. Wartime Crisis? The Crimean War (1853–1856) – the Different War. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 4, pp. 52–65. [Русев, И. 2019. Криза по време на война? Кримската война (1853–1856) – различната война. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, т. 4, с. 52–65].

Stefanova, M. T. 1988. Trade relations of Gabrovo with Italy in the 1860's. *Proceedings of the museums in Northern Bulgaria*, vol. XIV, pp. 251–258. [Стефанова, М. Т. 1988. Търговските връзки на Габрово с Италия през 60-те години на XIX век. *Годишник на музеите от Северна България*, т. XIV, с. 251–258].

Stefanova, M. T. 1989. Moments from the trade of the Arnaudov's with Italy and France in the 1862. *Proceedings of the museums in Northern Bulgaria*, vol. XV, pp. 113–122. [Стефанова, М. Т. 1989. Моменти от търговията на Арнаудови с Италия и Франция през 1862 г. *Годишник на музеите от Северна България*, т. XV, с. 113–122].

Tsoneva, D. 1995. Donors of school books from Gabrovo until the liberation of Bulgaria. In: *The school books in Bulgaria in the 19th century*. Plovdiv, pp. 144–149. [Цонева, Д. 1995. Спомоществатели на училищна книжнина от Габрово до Освобождението. В: *Училищната книжнина в България през XIX век*. Пловдив, с. 144–149].

Tsoneva, D. 2000. The craftsmen and traders from Gabrovo in the 19th century. In: *Readers digest of scientific studies*. Veliko Tarnovo: The Bishopric of Veliko Tarnovo pp.138–148. [Цонева, Д. 2000. Габровските занаятчии и търговци за утвърждаването и развитието на Българската православна църква през XIX в. В: *Сборник научни съобщения*. Велико Търново: Великотърновска Света Митрополия, с.138–148].

Tsoneva, D. 2006. Tsanko Dyustabanov – a portrait of the voevod from Gabrovo. *Annual book Bulgarian revival, Ideas, Persons and Events*, vol. 8. Sofia: Vasil Levski foundation, pp.166–175. [Цонева, Д. 2006. Цанко Дюстабанов – щрихи към портрета на габровския войвода. *Годишник Българско Възраждане. Идеи. Личности. Събития*, т. 8. София: Общобългарски комитет и Фондация „Васил Левски“, с.166–175].

Tsoneva, D. 2009. Sources for the detachment of Hadzhi Dimitar and Stefan Karadja. People from Gabrovo and the region. *Proceedings of the Museum of History – Dryanovo*, vol. 1, pp. 36–44. [Цонева, Д. 2009. Извори за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, габровци и Габровския край. *Известия на Исторически музей – Дряново*, т. 1, с. 36–44].

Tsoneva, D. 2015. „We have written it in order to be remembered....On the question of the exerts in the incunabular books from the depositories of the Regional Museum

of History – Gabrovo as a historical heritage. *Proceedings of Regional Museum of History Gabrovo*. vol. III, pp. 63–83. [Цонева, Д. 2015. „Писахме да се знае...“. За приписките върху старопечатни книги от фонда на РИМ – Габрово като историческо наследство. *Известия на Регионален исторически музей – Габрово*, т. III, с. 63–83].

Correspondence address:

Svetla Atanasova – Associate Professor, PhD

Regional Museum of History – Veliko Tarnovo

38, Ivan Vazov, 5000, Veliko Tarnovo

Tel.: (+ 359) 887 247 943

E-mail: svetla_atanasova1969@abv.bg; satanasova069@gmail.com

Web of Science Researcher ID AAT-3480-2021

<https://orcid.org/0000-0001-8890-2516>